

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЧИ ПОЛІТОЛОГІЧНА ПРОСВІТА?

Статтю присвячено проблемі вироблення політичного мислення в громадян. Автор порівнює різні форми цього процесу, показує, в яких політичних умовах є доречнішими просвітницькі або освітні засоби розвитку політичного мислення. Автор вказує на протилежність просвітницьких процесів політичній пропаганді.

Ключові слова: громадянська освіта, політологічна просвіта, політична пропаганда, політичний інтерес, громадянське суспільство.

Літератури, що висвітлює проблеми громадянської освіти в Україні, не так уже й багато. Серед нечисленних публікацій почесне місце посідають програми з громадянської освіти як шкільної дисципліни, яка в більшості загальноосвітніх шкіл України має статус факультативної або вибіркової. Наприкінці минулого століття побачила світ ціла низка публікацій, присвячених громадянській освіті, насамперед у США. У Москві було зроблено переклад – не дуже вдалий – підручника з громадянської освіти. Утім, за браком серйозних напрацювань у цій галузі, його й нині можна активно використовувати [1]. У 2002 р. вийшла книга «Approaches to Civic Education: Lessons Learned» [12]. У 1999 р. проблемам громадянської освіти було присвячено семінар у Литві [13]. В Україні це питання теж було порушено, хоча й не дуже активно. З'явився такий опус, як «Громадянське виховання в системі національної освіти» [3]. Нагальна потреба в літературі з громадянської освіти викликала появу різної кількості програм з громадянської освіти завдяки ентузіастам, насамперед шкільним учителям [2]. Проте, крім програм, українські педагоги намагаються осмислити сам феномен громадянської освіти. Проводяться конференції, присвячені цій проблемі, пишуться наукові роботи. Причому географія достатньо широка: Луцьк, Полтава, Запоріжжя, Київ тощо.

Можна побачити одразу декілька програм громадянської освіти в Україні і декілька концепцій. Треба відзначити Концепцію громадянської освіти в Україні, яку розробили І. Жадан, Т. Клінченко, Л. Мицик, О. Наровлянський, Л. Пономаренко, О. Рудік, С. Рябов, І. Тараненко [1]. У 2004 р. було створено Програму громадянської освіти на основі комплексного дослідження стану політичної культури в Україні [10]. Утім, незважаючи на те, що проблема не тільки існує, але й певною мірою вирішується,

запровадження уроків з громадянської освіти в школі залишається під великим питанням. На це впливають і різні соціально-політичні фактори, зокрема зміна суб'єктів державної влади в Україні. Тому виникає питання необхідності формалізації самої системи громадянської освіти. Особливо гостро це питання постає в умовах реформування системи освіти в Україні, впровадження нового закону про освіту. Загострює цю проблему й посилення відверто заангажованої політичної пропаганди, особливо під час виборів.

Чесно кажучи, впровадження в життя нової системи, насамперед вищої освіти, надає додаткові можливості політичним партіям, політикам узагалі для маніпулювання масовою свідомістю. Бо ж відомо, що чим менше знає людина, тим легше її свідомістю маніпулювати. Вилучення з навчальних планів і програм обов'язкових курсів з політології та соціології нівелює в соціально-політичному плані саму вищу освіту в Україні: люди з вищою освітою залишаються політично такими ж необізнаними, як і ті, хто цієї вищої освіти не має. Для влади це дуже зручна позиція, що відкриває простір для маніпулювання масовою свідомістю. Вилучення соціальних дисциплін з навчальних планів вищих навчальних закладів ставить під великий сумнів і широке обов'язкове впровадження уроків громадянської освіти в початковій та середній школах. Політична пропаганда фактично не зустрічає жодного масового спротиву, а це вже удар і по самих основах процесу демократизації.

Автори згадуваної концепції громадянської освіти визначають її мету таким чином: «Мета громадянської освіти – сформувати особистість, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до

компетентної участі у житті суспільства» [5]. Тобто ми бачимо мету, що є прямо протилежною меті політичної пропаганди. Узагалі, саму пропаганду визначають як «діяльність, спрямовану на системне поширення та активну популяризацію ідей, учень, поглядів, знань, міфів, стереотипів тощо з метою формування певного світогляду, корегування системи цінностей, створення необхідного емоційного фону для здійснення впливу на поведінку окремої людини або суспільства в цілому... Пропаганда є одним з основних інструментів та засобів політичного маніпулювання» [9, с. 610]. Якщо загострити ці визначення, то дійдемо до того, що метою громадянської освіти є всебічно розвинена, принаймні політично, громадянсько розвинена особистість, яка усвідомлює власні інтереси, тоді як метою політичної пропаганди є формування слухняного інструменту для голосування. Отже, громадянська освіта і є тим важелем, за допомогою якого можна «перевернути світ» та здійснити процес демократизації. Проте в умовах наступу влади на соціально-політичну освіту взагалі остання має набувати інших, неформалізованих форм, зокрема політологічної просвіти.

Просвіта взагалі, і політологічна просвіта зокрема, є явищем, протилежним політичній пропаганді як за метою, так і за суб'єктом здійснення. І. Кант визначив основне гасло просвіти як мати мужність користуватися власним розумом [14]. Звідси головне завдання політологічної просвіти – усвідомлення власних інтересів, насамперед політичних. Людина, обізнана щодо основних політологічних категорій, як-от: «політична система», «держава», «політична інституція», «політична партія», «політична влада», «державна влада», «форма державного правління», «форма державного устрою», «політичний режим» тощо, – є набагато складнішим об'єктом політичного маніпулювання, ніж людина, що не має подібного знання.

Узагалі, маніпулятор, суб'єкт політичної пропаганди, зазвичай перебуває у вигіднішому становищі, ніж той, ким маніпулюють, бо останній, якщо не має відповідних знань, користується в основному здоровим глуздом, якому повністю довіряє, тобто основою його знань є його ж чуттєвий досвід. А він дуже часто є, по-перше, недостовірним, як, наприклад, те, що сонце сходить на сході і заходить на заході, і всі це бачать на власні очі, тоді як насправді це просто видимість того, що земна куля обертається навколо своєї осі. Другий момент полягає в тому, що «ранні переконання, які вкорінені у нашій уяві, запам'ятовуються настільки міцно, що однієї

нашої волі недостатньо для того, щоб їх виправити, якщо на допомогу не приходять якісь сильні доводи» [4, с. 162]. Отже, для того, щоб позбутися хибних переконань, треба набути відповідних знань. А знання відрізняються від думок тим, що вони стосуються самої сутності предмета, що розглядається, бо «хибна думка виникає не від взаємодії чуттів і не в думках самих по собі, але від торкання відчуття до думки» [8, с. 156]. Саме в цьому і мають перевагу маніпулятори: практичні політики й політичні партії, а також деякі фахівці-політологи. Вони для власних маніпуляцій використовують не буденний досвід, а теоретичні надбання, що набувають форми ідеології. Зрозуміло, що теорії можна протиставити тільки теорію. Тільки людина, що може самостійно усвідомлювати власні інтереси, може протидіяти пропаганді, яка нав'язує їй хибні інтереси, видаючи груповий інтерес політичної партії (або держави) за загальний, а отже, й за інтерес об'єкта маніпулювання. Фактично, ті невеличкі за обсягом курси політології та соціології й мали на меті сприяти усвідомленню дійсних інтересів людини. Політична ж пропаганда видає – за певними відомими технологіями – думки за знання. Звісно, деякі думки мають істинний характер, але вони від цього не стають знанням, а сприяють споживанню певного ідеологічного продукту, спираючись на буденний чуттєвий досвід об'єктів маніпулювання, тобто на ті моменти, які а ргіогі є істинними для буденної свідомості.

В умовах, коли систематична громадянська освіта якщо й не зовсім неможлива, то принаймні яку дуже важко здійснювати, наголоси змінюються в бік політологічної просвіти. Власне, чому ж політологічної просвіти? Тому що якщо суб'єктами політичної пропаганди ми визначали професійних політиків, політичні партії та фахівців-політологів, то коло суб'єктів політологічної просвіти серйозно звужується до власне фахівців-політологів, які зацікавлені у створенні мережі політологічної просвіти.

Це відбувається в основному за рахунок того, що політична партія за визначенням має ознаку прагнення до влади [9, с. 543]. Тобто і політичні партії, і держава, і професійні політики зацікавлені не в тому, щоб переважна більшість людей усвідомлювала власний інтерес, а в тому, щоб ці люди підтримували курс партії або держави. Одним з механізмів подібної маніпуляції є видавання свого корпоративного інтересу за загальний, у межах конкретного суспільства – за загальнонаціональний. Звідси й перекохане ставлення до патріотизму як любові до держави, а не до

країни. Узагалі, партійний пропагандистський вплив – це вплив ідеологічний, «здійснюваний з метою обґрунтувати й виправдати позиції та курс якоїсь окремої політичної сили (партії), формувати підтримку цього курсу й готовність громадян брати участь у його реалізації» [11, с. 163]. Отже, політичні партії, професійні практичні політики не мають особистого інтересу в розгалуженій мережі громадянської освіти, бо прагнуть не до усвідомлення громадянами власного інтересу, а до сприйняття ними інтересу політичної сили, яку вони представляють, як свого власного інтересу. Тобто вони як суб'єкти політичного процесу зацікавлені, по-перше, в маніпулюванні масовою свідомістю, а по-друге, в тому, щоб ця масова свідомість була готова до того маніпулювання, а отже, не усвідомлювала власні інтереси, не була обізнана щодо основних понять та закономірностей соціального, зокрема політичного, життя. У цьому разі важко припустити, щоб ті ж самі суб'єкти були зацікавлені в розгалуженій мережі громадянської освіти.

Не буде перебільшенням стверджувати зазначене вище і відносно держави та державних політиків і адміністраторів. Передбачені єдині контрольовані інтереси громадян спрощують процес управління в державі, тому держава завжди прагне до тотального контролю над власними громадянами. І навпаки, неконтрольовані, різноманітні інтереси, та ще разом з активною позицією, спрямованою на задоволення цих інтересів, ускладнюють процес управління. Безсумнівно, що інтереси держави так відносяться до загальнонаціональних інтересів, як часткове до загального, і тому підміна загальнонаціонального інтересу інтересом державним – це боротьба часткового (державного) з частковим (приватним, цивільним). Підміна частковим, державним інтересом загального інтересу є ударом не тільки по інших часткових інтересах, а завданням нищівної поразки самому національному, загальному інтересу.

Чому ми не завжди, не у всіх суспільствах це спостерігаємо? Тому, що державі та її інтересам протистойть громадянське суспільство, яке або не дозволяє державі абсолютизувати її інтереси, або вносить певні корективи в розуміння загальних, національних інтересів. Тобто громадянське суспільство і є тим важелем, який може протидіяти прагненню держави до тотального контролю всього суспільства. В ідеалі можна говорити про співпрацю громадянського суспільства з органами державної влади. Реально ця співпраця здійснюється не просто на рівні

необхідність (держава) – свобода (громадянське суспільство), а на інституційному рівні, тобто вона набуває форми співпраці державних інституцій та організацій громадянського суспільства. Причому форми такої співпраці відбуваються в основному у форматі, коли організації громадянського суспільства (ОГС) беруть на себе ті функції держави, які остання виконувати або не може, або «не хоче». За таким перебиранням на себе певних повноважень ОГС сприяють процесу демонополізації влади в певних аспектах суспільного життя. При цьому держава може певною мірою контролювати подібну діяльність, але, з іншого боку, й громадськість має певну автономію у власній діяльності. Контроль держави зазвичай здійснюється в основному в річці дотримання ОГС у своїй діяльності норм права, перебування їх у правовому полі. Яскравим прикладом такої співпраці органів держави з ОГС є Офіс професій Квебеку. «Офіс професій складається з п'яти членів, котрі обов'язково проживають у Квебеку і призначаються урядом. Чотири члени, в тому числі й голова та його заступник, повинні бути членами професійного ордену. П'ятий член повинен бути особою, котра не є членом жодного визнаного законом ордену. Ця особа обирається у залежності від її зацікавленості в захисті громадян. Три члени Офісу, в тому числі голова і його заступник, обираються зі списку, що включає не менше п'яти осіб, поданих Міжпрофесійною радою.

Лише голова і заступник голови повинні присвячувати себе справам Офісу і опікуватися виключно виконанням своїх функцій. Секретар та інші службовці Офісу призначаються за рекомендацією офісу урядом. Хоча вони й не мають статусу державних службовців, їхнє звільнення з роботи повинно дотримуватися процедури, передбаченої законом про державну службу. Функціонування офісу фінансується внесками членів всіх професійних орденів.

Офіс професій є органом нагляду й контролю, основною функцією якого є стежити за тим, щоб кожний професійний орден виконував свою головну місію – захист населення. З цією метою він здійснює адміністративні й нормативні функції. Проте, враховуючи, що Офіс не має повноважень приймати рішення з цих індивідуальних випадків, видачі дозволів, заслуховування апеляцій та інших питань, він не є адміністративним судом» [6, с. 24].

Звісно, це лише ілюстрація можливостей співпраці державних інституцій та ОГС, проте, як на мій погляд, ілюстрація достатньо яскрава й переконлива.

У зазначених випадках, а саме коли держава ухиляється від того, щоб бути суб'єктом громадянської освіти, саме ОГС мають перебрати на себе цю функцію держави та виступити її суб'єктом, проте, за умов організаційної неможливості створення обов'язкових курсів, насамперед у навчальних закладах, починаючи з початкової і закінчуючи вищою школою, ОГС мають можливість створення мережі політологічної просвіти з метою формування демократичного суспільства. У принципі, поза освітянською та/або просвітницькою діяльністю процес демократизації суспільства видається неможливим, бо «без

наявності вільних, гідних, таких, що поважають себе громадян, демократія по-справжньому відбутися не може» [7, с. 24].

Отже, справжній процес демократизації передбачає таку його складову, як громадянська освіта, з її науково розробленими програмами, навчальними планами й відповідним ставленням до неї з боку держави як до обов'язкової навчальної дисципліни. За умови ж відсутності такого ставлення її функції мають перебрати на себе ОГС та виступити суб'єктом політологічної просвіти як можливої альтернативи громадянської освіти.

Список літератури

1. Гражданское образование: содержание и активные методы обучения / под ред. С. Шехтера и Н. Воскресенской ; при участии А. Иоффе и Ч. Уайта. – М. : МА «За гражданское образование», 1997. – 190 с.
2. Громадянська освіта. Навчально-методичні матеріали / упор. О. Войтенко. – Гадяч : [б. в.], 2005. – 42 с.
3. Громадянське виховання в системі національної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volnaskola2.ucoz.ua/vuhovna/Grom1.doc>. – Назва з екрана.
4. Декарт Р. Разыскание истины посредством естественного света / Р. Декарт // Соч. : в 2 т. / Р. Декарт. – Т. 1. – М. : Мысль, 1989. – С. 154–178.
5. Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/prgovuindx.html#Авт>. – Назва з екрана.
6. Лемай Г. Структура й функціонування Палати нотаріусів Квебеку / Г. Лемай // Професія нотаріуса в Квебеці : збірник текстів. – К. : Заповіт, 2004. – С. 43–63.
7. Основи демократії : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Колодій. – К. : Ай-Бі, 2002. – 680 с.
8. Платон. Тезет / Платон // Соч. : в 4 т. / Платон. – Т. 2. – М. : Мысль, 1993. – С. 192–274.
9. Політична енциклопедія. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
10. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. – К. : Тандем, 2004. – 80 с.
11. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів / С. Рябов. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 253 с.
12. Approaches to Civic Education: Lessons Learned. – Office of Democracy and Governance Bureau for Democracy, Conflict, and Humanitarian Assistance U.S. Agency for International Development Washington, DC 20523-3100. – 2002.
13. Exploring Civic Education: from Curriculum Building to Teachers' Training. Druskininkai, Lithuania 3–5 March 1998.
14. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? : Essay [Електронний ресурс] / Immanuel Kant. – Режим доступу: http://budclub.ru/w/worotnikow_m_g/kant_aufklaerung.shtml. – Назва з екрана.

S. Kyselov

CIVIC EDUCATION OR POLITICAL SCIENCE ENLIGHTENMENT?

The article is devoted to the problem of making citizens' political thinking. The author compares different forms of this process, shows where political conditions are more appropriate civic educational tools and political science enlightenment. The author points to the opposite educational process of political propaganda.

Keywords: civic education, political science enlightenment, political propaganda, political interest, civil society.

Матеріал надійшов 29.09.2015